

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 808.3

Лариса АЗАРОВА

Ганна ТРОЯН

НЕПРЯМА НОМІНАЦІЯ ОСІБ ІЗ ДІЄСЛІВНИМ КОМПОНЕНТОМ

У статті розглянуто основні аспекти вивчення непрямой номінації осіб із дієслівним компонентом, досліджено причини виникнення та проведено аналіз семантичних груп цих непрямих номінацій осіб.

Ключові слова: метафора, метафоричні перенесення, номен, номінація, пряма номінація, ситуація спілкування, *verbum tantum*.

Непрямі номінації осіб досить поширені в українському розмовному мовленні. Питання номінації осіб досліджували Г. Вокальчук, Л. Жаркова, Г. Дидковська, І. Нестеренко та ін; процеси номінації – М. Голомідова, М. Рут, О. Суперанська, Н. Фролов; поетику власних імен – Л. Андреева, В. Калінкін, Е. Магазаник, В. Кухаренко, А. Фомін, Л. Щетинін, Г. Ковальов. Для дослідження дієслівних компонентів непрямих номінацій осіб особливо цінними є наукові праці, пов'язані з диференціацією дієслівної лексики на лексико-семантичні групи та їх всебічний семантико-синтаксичний аналіз – Н. Дзюбишина, А. Загнітко, Н. Іваницька, В. Белоусов, Т. Дорофеева, Г. Золотова, Є. Кузнєцова, Г. Уфімцева, Н. Шведова. Проте недостатньо простудійованими залишаються основні аспекти використання мовцями дієслів для непрямой номінування осіб. Адже дієслова – це одна з основних складових частин номінативних процесів сучасної української мови, які мають широкий спектр варіативності семантики позначуваних ними номенів. Оскільки дієслівні компоненти беруть участь у створенні непрямих номінацій осіб лише на тлі конкретної ситуації мовлення, то методи та способи їхнього аналізу потребують постійного оновлення. Це й зумовлює **актуальність** обраної теми.

Метою статті є висвітлення основних аспектів непрямой номінації осіб із дієслівним компонентом, з'ясування семантичних ознак дієслів як особливої складової цих номенів.

Відповідно до поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань:**

– розглянути основні причини виникнення непрямих номінацій осіб із дієслівним компонентом;

- дослідити ситуації спілкування, що є продуктивними для непрямих номінацій осіб із дієслівним компонентом;
- визначити найпоширеніші семантичні групи непрямих номінацій осіб з дієслівним компонентом.

Непряма номінація осіб із дієслівним компонентом кількісно значно поступається номінаціям осіб з іменною основою, проте такі номени все ж трапляються в розмовному мовленні українців. Якщо для кодифікованої мови характерна номіналізація об'єктивного світу словом, пов'язана з створенням типізованих понять і суджень, зазвичай важливих для суспільної, колективної практики людей, то в розмовному мовленні ми можемо спостерігати трохи іншу ситуацію. Є.Земська вважає, що «мовець нерідко іменує осіб і предмети, які його оточують, виходячи з потреб цього актуального спілкування, певної конситуації. У зв'язку з цим, деяким типам номінації розмовного мовлення притаманне вираження в конкретний момент. Багато номінацій «на випадок», що називають особу чи предмет за будь-якою ознакою, важливою саме для цього акту мовлення» (переклад мій – Г.Т.) [2]

У якості непрямих номінацій можуть бути конструкції, що містять *verbum tantum*. У таких конструкціях суб'єкт дії не виражений. Номінація характеризує особу за дією чи станом (як постійною, так і одиничною, даною в конситуації). Зазвичай такі номінації розташовані в препозиції до іншої частини висловлювання, що містить дієслово-присудок, у відношенні до якого непряма номінація відіграє роль підмета. Адресант характеризує респондента саме в момент мовлення, пор.: **На зупинці стоїть**, *викладає в нас інформатику*; **Погано літеру «р» вимовляє**, *у твоїй групі вчиться?*; **На танці ходить**, *он пострибав, можна залучити його до концерту!*; **Шкірою торгує**, *сьогодні не вийшла?* Непрямі номінації осіб такого типу мають інтонаційну завершеність. Нерідко мовці, користуючись такими номінаціями, застосовують активну міміку й жестикулюють. Влучно зазначає Людмила Корнєєва, «невербальні компоненти, таким чином, є невід'ємною та важливою частиною будь-якого комунікативного акту. Саме позамовні чинники забезпечують цілісність процесу спілкування та його успішність. Супроводжуючи мовлення, невербальні дії не тільки повідомляють про соціальний статус мовців, їхнє ставлення до інформації та один одного, емоційну залученість у момент спілкування, а й «захищають» вербальні засоби від нерозуміння, несуть додаткові смисли» [3, с.114]. Часто мовець використовує, навіть, протилежні висловлюванню жести, які підсилюють

емоційність та суб'єктивність номінації та протилежні діям респондента номени. Напр.: *Дуже поспішають, он знову запізняються на 15 хвилин на заняття!; Так хочуть віддавати гроші, аж біжать до банку; Так спішиють прибрати, пішов у кухню знову щось перекусити.* Мовець копіює повільність або поспішність об'єктів номінації, іронічно описуючи адресатів непрямой номінації співрозмовникові. Подібні непрямі номінації використовують, тільки тоді, коли дії респондента в конкретний момент викликають незадоволення мовця. Зрозуміло, що у цей момент з'являється бажання іменувати особу, актуалізувавши дію, виконану несвоєчасно. Подібні непрямі номінації із дієслівним компонентом мають суб'єктивно-негативну оцінку номінатора й перебувають у тісному зв'язку з конситуацією.

Таким чином, дієслівні компоненти виконують експресивну, комунікативну, прагматичну, апелятивну метамовну функції, що сприяє економії мовного акту та динамізму й окаяоналізму.

Часто дії, якими послуговуються адресати мовлення у професійній діяльності, тимчасовому підробітку, хобі лягають в основу описових непрямих номінацій із дієслівним компонентом, напр.: *З вогнем танцюють, зараз виступатимуть!; У хорі співають, всі вже зібралися біля актової зали?; Травами лікує, сьогодні приймає?; Меблі робить, сьогодні вже вісімсот разів телефонував, щоб запитати про розміри; Косметику продає, була, залишила тобі каталоги, о вісімнадцятій прийде візьме їх разом з замовленням; Солодкі трубочки носить, вже проходила?; Вчить плавати у басейні, такий гарненький!; Збирає за проїзд / он іде – витягни гроші!; Прибирає на третьому поверсі, так вже усіма керує, що хоч ховайся! На фортепіано грає, знову сьогодні запізняється на репетицію!; В деканаті сидить, завжди зайнята чимось.* Зазвичай, такі номінації є емоційно незабарвленими, а тільки описовими, що з'являються внаслідок недостатньої кількості інформації про адресата мовлення.

Спостерігаючи за розмовним мовленням українців, ми виявили, що частотною є непряма номінація осіб з дієслівним компонентом за особливостями ходи респондентів. У цій ситуації адресант мовлення може підкреслювати особливості як постійної ознаки руху респондента, так і ситуативної, в момент мовлення. Ці номінації інколи мають констатуючий характер, позбавлені емоційного пейоративного чи позитивного забарвлення, пор.: *Кульгає постійно, буде в нас викладати фізику; Он іде, це ж Тетянин менишенький; Той, що підстрибує, вже*

певно склав іспит; Та, що обходить собаку, вона теж тут завжди цукерки купує; Що проходить до місця, вона вже третій раз зі мною на Ямпіль їде; Спіткнувся, теж до Ямполя; Побіг, о... той вам казок нарозкажує!; Пританцювує, гарненький такий, вчора він мені сумку допоміг піднести. Рух це ознака, яка одразу впадає в око номінатора в момент мовлення.

На відміну від непоширених в розмовному мовленні констатуючих нейтральних непрямих номінацій осіб з дієслівним компонентом за особливостями руху (ходи) респондента, частотними є емоційні пейоративно забарвлені характеристики адресата мовлення за особливостями пересування в просторі: *плентатися, плестися, перти, чвалати, волочитися, кульгати, ганяти, брести* тощо. Причому, мовці використовують ці знижені дієслова зазвичай у тандемі з часовими акцентами, що вказують на несвочасність виконання дії.

За нашими спостереженнями, мовці використовують такі непрямі номінації, іменуючи добре знайомих, близьких осіб, з якими контактують вдома, на роботі, часто зустрічаються на вулиці тощо. Ці непрямі номінації ми поділи на дві групи:

1) конструкції з дієсловами, що характеризують одноразову дію:

Приплентався вчора вранці, скажи хай до мене не наближається, бо прибію!; На світанку причвалали, піду скажу хай хоч у кімнаті приберуть!; Опівночі прибрів, ще й запитує, що сталося?!; На світанку приволикає, скажи йому хай піде купити хліб; Он плететься з магазину вже вічність, зараз заберу у нього тарілки нові, бо не доживуть вони до Нового року!; Приперлося о другій ночі, ледве вклав спати!

2) конструкції з дієсловами, що характеризують часто виконувану дію: *Плетуться завжди як на завтра, піди піджени їх!; Чвалають три роки з гуртожитку на заняття, такі вже дідуся й бабусі!; Хто опівночі, полюбляє подзвонити, бо йому сумно, думаєш дасть нам сьогодні виспатись?; Той, що гуляє по три тижні, до нашої Тетяни клініці підбиває!* тощо. Зазвичай, використання мовцем подібних номінативних конструкцій, супроводжуються кивком голови в бік респондента, для звернення уваги співрозмовника (третього учасника консітуації) на об'єкт номінації. Адже спілкування здійснюється не тільки шляхом обміну мовними знаками, але й за допомогою свідомого порушення правил мовленнєвої та не мовленнєвої поведінки: жестів, міміки, пози, інтонації тощо.

Інколи в основу непрямих номінацій осіб із дієслівним компонентом лягають ознаки процесу говоріння – темп мовленнєвого акту, напр.: **Швидко говорить**, сьогодні буде на заміні, наш викладач захворів!; **Ледве язиком ворухить**, таке враження, що три дні не йти, йдуть самі з нею розмовляйте, а то я через ту розмову на потяг спізнюся; **Тараторить мов спринтер на стометрівці**, не можна їй довіряти читати цю поезію!; сила голосу, напр.: **Верещить на всю округу**, знов приходила до мене розбиратися, чого це я о восьмій ранку фен вмикаю, якщо їй вставати лише о восьмій?!; **Кричить не своїм голосом**, це з третього під'їзду?; **Шепоче занадто**, покличте її, я спробую пояснити, що на весь зал не буде чути; **Тихо говорить**, сьогодні на зміні в перукарні; тембр голосу, напр.: **Пищить – аж вуха закладає**, сьогодні прийде до дружини в гості – я тікаю з хати!; **Басить так колоритно**, якраз підійде на роль ведмедя!; **Той, що хрипить**, перекажіть, щоб був обережний на репетиції!; **Та, що ніжно щебече**, я просто мушу з нею познайомитися!; **Говорить грубо**, буде ведучим з нашою Олесею!; кількість поданої мовцем інформації, напр.: **Говорить без перестанку**, покличте її до завідувача кафедри!; **Розкажує про все на світі**, заходила вранці; **Тікайте, «місіс-я вам зараз таке розкажу»** йде! **Наговорить завжди повну торбу**, буде тепер не диспетчером, а лаборантом працювати!; **Цей, що завжди скаже два слова**, а ти сам здогадуйся, що він хотів, буде в нас «вишуку» вестити!; **Хто не говорить багато**, немає у вас такого сусіда для мене до Києва?; **Розмовляє при великій необхідності**, зараз прийде перевірити нас!; манера подачі мовленнєвого потоку, напр.: **Що співає голосні**, він гарно знає англійську граматику; **Тягне дуже слова**, не кличте його на репетицію, хай це повчиться говорити!; **Рубає склади, як китаєць**, не підходить нам!; **Аж лє фрази**, нехай прийде прочитати «Заповіт». Подібні номінації трапляються нерідко, адже, «у спілкуванні виявляється людська сутність, через спілкування (комунікацію) людина реалізує себе, стверджує, вирішує питання, проблеми. Якщо взяти сферу моральності, то спілкування є цариною моральності» [5, с.259]. Недарма Сократ сказав: «Заговори, щоб я тебе побачив», а у нашому випадку: «заговори, щоб я тебе назвав».

Варто зазначити, що група непрямих номінацій осіб, що має прозору внутрішню форму, мотивується дієслівними основами, оскільки вони утворені від звуконаслідувань тваринного світу: *гав-гав* → *гавкати* → *гавкало*; *дзав-дзав* → *дзавкати* → *дзавкало*; *ква-ква* → *квакати* →

квакало; цвірінь-цвірінь → цвірінькати → цвірінькало; няв-няв → нявкати → нявкало; ко-ко → кокати → кокало; кудях-кудях → кудяхкати → кудяхкало; хро-хро → хрокати → хрокало; рох-рох → рохкати → рохкало; бе-бе → бекати → бекало; ме-ме → мекати → мекало; кар-кар → каркати → каркало; га-га → гелготіти → гелготуха тощо. Дієслівний компонент у таких назвах має емоційно насичену семантику. Він, як правило, негативно оцінний. Непрямі номінації осіб, утворені від ономотопів тварин – це здебільшого лексеми середнього роду, що підкреслюють зневагу й негативне ставлення мовця до адресата мовлення. Напр.: *Знов це дзявкало прийшло!* Великий тлумачний словник сучасної української мови подає статтю до слова «дзявкати» – пискливо гавкати [1,с.293]. Мовець використовує зневажливу непряму номінацію референта *дзявкало*, щоб підкреслити особливості поведінки та манеру спілкуватися адресата мовлення, завдяки перенесенню рис манери подання звуку. Чи: *Ой, квакало, сиди в своєму болоті й не квакай!* (В транспорті, адресант – жінка, яка виявляє невдоволення діями водія); *Я ненавиджу, коли це рохкало до нас приходить і починає тут свої порядки наводити; Каркало, закрийте свого рота будь ласка, бо всі поглухнуть у трамвай!; Знов це нявкало нити буде стогнати; Певно моя гелготуха вже все вам розказала.*

Серед різноманітних видів мовної семантичної словотворчості найпоширенішим є метафора. Як зазначає дослідниця Н. Чернікова «образ, який лежить в основі метафори, грає роль внутрішньої форми і є ознакою або рядом ознак, що релевантні для створення нового значення та є посередниками між вихідним та метафоричним значеннями» [7, с.82]. Лінгвісти вже більше двох тисяч років досліджують метафору як явище непрямой номінації. Наприклад, Л. Кравець пояснює це тим, що «метафора онтологічно пов'язана з людиною й мовою, вона відображає взаємозв'язок мислення з особливостями мовної реалізації та є продуктивним елементом розвитку і збагачення мови» [4, с. 42]. Як найпоширеніші варіанти Г.Скляревська виокремлює метафоричні перенесення за такими схемами: предмет → предмет; предмет → людина; предмет → фізичний світ; предмет → психічний світ; предмет → абстракція; тварина → людина; людина → людина; фізичний світ → психічний світ [6, с.80]. Дієслова теж беруть активну участь у метафоричних перенесеннях, надаючи особам процесуальні характеристики тваринного й рослинного світів, характеристики предметів. Наприклад непрямі номінації осіб із дієслівним компонентом

за метафоричним перенесенням **тварина – людина**: *Гарчить завжди, не приходила?* (мовець мав на увазі дівчину, яка завжди демонструє своє незадоволення і не завжди адекватно реагує на висловлювання інших); *Нявкає з будь-якого приводу, ще не було?; Кудаксає біля всіх, вже пішла?; Квакає з-за комп'ютера, вже пішла у відпустку?* Ці непрямі номінації позначені негативною конотацією. Мовець свідомо не використовує пряме найменування, з метою підкреслення своєї зневаги до адресата мовлення.

Позитивною емоційністю можна позначити групу непрямих номінацій осіб із дієслівним компонентом за метафоричним перенесенням **рослина – людина**: *Розквітає при вигляді вас, он їде? ; сохне за тобою, вже 18 разів дзвонила* тощо.

Кожна епоха має свої закони розвитку суспільства, які, безперечно, впливають і на мовотворчі процеси. Частотними в розмовному мовленні сучасних українців стали непрямі номінації осіб із дієслівним компонентом за метафоричним перенесенням **дія предмета – людина**: *Сьогодні, що гальмує на касі! То не йди!;Ті, що зависають потроху, пишуть розгорнутий конспект; Аж світиться, коли компліменти чує, хвилинку тому забігала!*

Отже, непрямі номінації осіб із дієслівним компонентом мають ряд особливостей. Найчастіше мовець актуалізує ознаки респондента за дією чи станом (як постійною, так і одиничною, даною в конситуації); діями, якими послуговуються адресанти мовлення у професійній діяльності, тимчасовому підробітку, хобі; особливостями пересування у просторі, ознаками процесу говоріння тощо. Часто мовець вводить дієслівний компонент до непрямой номінації особи з метою перенесення специфічних рис поведінки тварин, особливостей рослинного світу чи неживої природи на адресата мовлення.

Вибір ознак, що зазнає актуалізації, її образність, емоційність, позитивна чи негативна стилістична маркованість визначається об'єктивним фактором номінатора й багатьма екстралінгвістичними чинниками.

Ми виділяємо декілька причин використання мовцем непрямих номінацій досліджуваного типу:

- свідоме невикористання прямого найменування, з метою підкреслення своєї зневаги до адресата мовлення;
- швидкий темп мовлення, де мислинневі акти не встигають за мовленнєвим процесом;

- відсутність або мала кількість інформації про адресата мовлення, використання описової номінації, що підкреслює найяскравіші ознаки поведінки респондента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь, Перун, 2005. – 1728 с.
2. Земская Е. А. Русская разговорная речь / Е.А. Земская // Вопр. языкознания. – 1971. – № 6. – С. 69 – 80.
3. Корнеєва М. Мовна репрезентація невербальної поведінки героїв художнього твору та її роль у тексті / М. Корнеєва // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Полтава, 2011. – № 1. – С. 114–120.
4. Кравець Л. В. Метафора у лінгвофілософських теоріях ХХ століття / Л. В. Кравець // Українська література у загальноосвітній школі. – 2006. – № 6. – С.42–45.
5. Малахов В. А. Етика : курс лекцій / В. А. Малахов. – К., 1996. – 259 с.
6. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–16.
7. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / В. Н. Черникова // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 89 – 90.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2012

Л. АЗАРОВА, А. ТРОЯН

НЕПРЯМАЯ НОМИНАЦИЯ ЛИЧНОСТИ С ГЛАГОЛЬНЫМ КОМПОНЕНТОМ

В статье рассмотрены основные аспекты изучения непрямой номинации лиц с глагольным компонентом, исследованы причины возникновения и проведен анализ семантических групп этих не прямых номинаций лиц.

Ключевые слова: метафора, метафорические переносы, номен, номинация, непрямая номинация, ситуация общения, *verbum tantum*.

The basic aspects of study of indirect nomination of persons are considered with a verbal component, reasons of origin are investigational and the analysis of semantic groups of these indirect nominations of persons are conducted in the article.

Keywords: metaphor, metaphorical transferences, nomen, nomination, indirect nomination, situation of communication, *verbum tantum*.